

Svatý Jan Hus

Stručný přehled projevů domácí úcty k českému mučedníku
v letech 1415–1620

Ota Halama

Praha

2015

Odborní recenzenti:

PhDr. Blanka Zilynská Ph.D.

Mgr. Jakub Smrčka Th.D.

Tato publikace vznikla v rámci projektu Grantové agentury České republiky
P405/12/G148 *Kulturní kódy a jejich proměny v husitském období.*

c 7876

Text © Ota Halama, 2015

Graphic Design © Petr Kadlec, 2015

ISBN 978-80-7017-230-8

Na obálce použit dřevoryt Jana Husa před popravou z díla Otty Brunfelse,
Processus consistorialis, Strassburg 1524, p. c3a.

OBSAH

Úvodem	7
1363–1415 Husovi předchůdci	11
1415–1419 Zrození mučedníka	15
1419–1436 Válečné intermezzo	22
1436–1471 Za husitského arcibiskupa	26
1471–1526 <i>Maximus patronus Bohemiae</i>	30
1526–1547 Hus bez cenzury	48
1547–1561 V čase Tridentina	68
1561–1609 Husova <i>alma mater</i> , římsí utrakvisté, luteráni a bratři	73
1609–1620 Velké finále	86
Epilog	96
Poznámky	99
Obrazové přílohy	113
Rejstřík osobní a místní	166
Seznam zkratek	169
Prameny a literatura	170

eschatologie milíčovců a nehledal ani v pozadí jejich smrti proto již přítomného a aktivního Antikrista. Podle zprávy Starých letopisů viděl jejich smrt v kontextu věrnosti Božího zákona, k němuž se hlásil a pro nějž byl ochoten přinést nejvyšší oběť i on sám.

1415–1419

Zrození mučedníka

Za potenciálního českého národního mučedníka, resp. martyra (svědka) českých kacířů považovali Jana Husa nejprve sami jeho kati a to hned po provedené popravě. Podle zprávy očitého svědka Husova upálení Petra z Mladoňovic¹⁵, Ludolfa Zaháňského¹⁶ či mladšího Enea Silvia Piccolominiho¹⁷ se totiž shodli na tom, že popel z dohořelé hranice vyberou ne proto, aby po upáleném kacíři nezbyla jediná památka, ale aby přítomní Čechové z ostatků hranice v Kostnici neučinili okamžitě sbírku husovských relikvií. Nejmladší a snad i nejméně spolehlivý z uvedených autorů sice připomíná, že Husovi žáci přesto alespoň *vzali prst z toho místa, kde stála hranice, a přinesli ji jako svátost s sebou do vlasti*, což připomíná jinou starší historku o uctívaném wyclifském ostatku v Praze.¹⁸ Starším a mnohem důvěryhodnějším autorům však hození oharků, prachu a popela do Rýna v popisu osudného dne stačilo a dále je nijak nerozváděli.

Skutečným mučedníkem rodícího se hnutí se Jan Hus však stal teprve doma a nejprve v Praze. Zde byl totiž literárně koncipován tzv. *Stížný list české a moravské šlechty proti Husovu upálení* z 2. září 1415 a vzniklo zde jistě i *Osvědčení pražské univerzity* z 11. září 1415. V prvním dokumentu je sice Hus jen nad jiné chválen a jeho poprava je chápána především jako urážka českého jazyka a země.¹⁹ Ve druhém však již čteme o Husovi „svaté paměti“ a jeho charakteristika má zde také díky těm, kteří ji vytvářeli, již ráz oslavy, blízké soudobé řeči světeckých legend.²⁰ K náladě těchto textů, žalujících i oslavujících, však dobře pasují také jen o něco mladší první husovské písně, vzniklé nejpozději na přelomu let 1415–1416 s názvy odvozenými od jejich prvního verše *Ó svolanie Konstanské*²¹ a *V naději boží mistr Hus Jan*.²² Obě písně, z nichž první má zachovalou rovněž svou latinskou paralelu *O quam per contrarium*,²³ nebyly primárně určeny k zařazení do liturgického bohoslužebného pořadu s Husovou připomínkou, a i když se později církevními zpěvy staly, jejich původním cílem byla propagace kostnické kauzy skrze lidové vrstvy, díky nimž byla přenášena obžaloba koncilu a později celé římské církve o svátku 6. července ještě po stu letech na veřejnost.

Posledním impulzem k domácí „kanonizaci“ Jana Husa bylo upálení mistra Jeronýma Pražského, k němuž došlo v Kostnici dne 30. května 1416. Smrt Husova alter ego doplnila v představách českých milíčovců počet dvou znovu přišlých starozákonních proroků Eliáše a Henocha, kteří se stanou poslední obětí Antikristovou při jeho posledním vzepětí a před jeho následným pádem, ale jejich duše a těla budou okamžitě přeneseny do nebeské slávy.

U Jeronýmovy hranice nestál sice už mistr Petr z Mladoňovic, který se k literárnímu zpracování jeho poslední pře a trpkého konce dostal až na sklonku svého života,²⁴ využil však přitom zpráv očitých svědků, anonymní *Relatio de vita M. Ieronymi de Praga*²⁵, stejně jako list italského humanisty Poggia Braccioliniho,²⁶ který svému krajanu a příteli Leonardovi Aretinskému vylíčil Jeronýmův skon v barvách hodných obdivu a úcty. Mladoňovicovo vyprávění o Jeronýmovi Pražském tak teprve na počátku padesátých let 15. století doplnilo jeho relaci o Janu Husovi z přelomu let 1415–1416 a připravilo tím zásadní texty bohoslužeb obou husitských mučedníků, pašiji Husovu i Jeronýmovu, jež se staly v dalším století díky Lutherově reformaci asi nejznámějším literárním dílem české provenience celé protestantské Evropy.²⁷

Jakkoli je role mistra Petra z Mladoňovic při konstituování a další podobě svátku 6. července a husovské úcty zásadní, významně k ní přispěl také další autor a očitý svědek Husovy kostnické hranice, kterého jsme dosud nezmínili. Byl jím Johannes Barbatius, snad rožmberský kaplan Jan Bradáček řečený Biskupec,²⁸ který sepsal pod vlivem čerstvých dojmů dílo ve své době s podivuhodným titulem *Passio fidelis et sanctissimi magistri nostri Iohannis Hus*,²⁹ které víc než známé a vlivné dílo Mladoňovicovo pod titulem *Relatio* přispělo k utváření jasně představy prvních Husových ctitelů, že totiž právě Husova kostnická pašije je srovnatelná s pašiji Kristovou a Husovo *imitatio Christi* dosáhlo osudného 6. července 1415 svého vrcholu, takže se zrodil český mučedník a světec. Na šíření Bradáčkovy textu měl ovšem podíl také mistr Jakoubek ze Stříbra, který husovskou pašiji upravil v duchu milíčovského očekávání proroka posledního času a christologické paralely Husova příběhu upozadil.³⁰ Avšak Jakoubek ze Stříbra byl rovněž tím, kdo se chopil slavnostního aktu vlastní Husovy kanonizace.

Podle mladšího podání z poloviny 16. století zazněl památný projev mistra Jakoubka ze Stříbra v Betlémské kapli (*Sermo habitus in Bethlehem in memoriam novorum martyrum M. Iohannis Hus et M. Hieronymi*³¹) neznámo kdy. Podle dosavadních soudů k němu došlo snad již 6. července 1416 pod vlivem čerstvých zpráv o kostnickém upálení mistra Jeronýma, popřípadě počátkem roku 1417. Přesnou dataci však zatím není možné zjistit, ač se zde přikláníme spíše k létu 1416. Použil-li kazatel část perikopy z Matoušova evangelia (5,10) – *Blahoslavení, kteří protivenství trpí pro spravedlnost* – která byla součástí liturgického čtení svátku Všech svatých, mohlo kázání hypoteticky zaznít 1. listopadu 1416. Avšak s ohledem na to, že stejným evangelijním veršem Jakoubek uvádí ve svém zpracování také zmíněnou husovskou pašiji Jana Bradatého, se hypotetičnost právě řečeného podtrhuje, ačkoli by se jinak husovské téma k listopadovému svátku v kalendáři nejmenovaných svatých církevního roku vcelku dobře hodilo. Otázkou ovšem zůstává, máme-li v pří-

padě tohoto Jakoubkova projevu o nových mučednících co dělat s „klasickým“ kázáním a nejde-li spíše o promluvu univerzitní, která byla součástí akademického bohoslužebného aktu. Vodítkem k odpovědi může být několik indicií:³² univerzitní kázání byla jednak součástí bohoslužeb o pevných i pohyblivých svátcích církevních roku a patřila k nim i praxe konat je v rámci univerzitních zádušních mší. Univerzitní kázání se konala zpravidla ve svatyních blízkých univerzitě. Konečně, jejich podstatným znakem bývá též oslovení posluchačů, k nimž se v tomto konkrétním případě Jakoubek prokazatelně obrátil slovy: *Fratres et patres in Christo diligendi!* A později sám sebe spolu se svými posluchači zahrnul mezi mistry a kněží.³³

Odmítneme-li nerozumnou možnost, že by šlo v tomto případě o kázání synodní, kdy byli posluchači oslovováni stejně, mohlo jít jediné o text určený údům pražské univerzity. Členové univerzity byli tehdy ostatně jediní, kdo byli schopni recipovat dlouhý, náročný a scholasticky propracovaný text s nosným tématem křesťanského mučednictví, sestavený především na základě autority svatého církevního otce a severoafrického mučedníka Cypriána, konkrétně jeho spisu *De bono patientiae*, ale i Origena a Chrysostoma. A v této souvislosti bychom mohli přijmout i myšlenku, že Jakoubkovo kázání zaznělo v Betlémské kapli, jež byla s univerzitou úzce svázána a kam se tradičně umísťuje také Jakoubkovo kazatelské působiště hned po Husově skonu, ač je zde prameny doloženo teprve s počátkem husitské revoluce.³⁴

Mistr Jan Hus v Jakoubkově podání splnil všechny podmínky, které křesťanský mučedník splnit má, protože Husovo blahoslavenství bylo založeno jeho životním nasazením v Boží při pro Boží spravedlnost (*in causa dei propter iusticiam dei, que consistit in observancia evangelicorum preceptorum ac evangelice veritatis*), jeho mučednickou smrtí pro evangelium Kristovo (*propter evangelium Christi*) a ovšem i ušlechtilostí jeho mravů (*in morum honestate*). Trpěl-li Hus jako jiní blahoslavení mučedníci pro Krista a jeho evangelium (*propter Christum et suum evangelium*), je pak poslední bod Jakoubkova kazatelského textu konkrétní obhajobou a oslavou jeho vlastního života, jež se přimyká k projevům šlechty i pražské univerzity ze září 1415, takže Hus již jako světec na zemi *vyposlouchával zpovědi, obracel hříšníky, těšil zarmoucené, kázal a psal. Byl čistý, cudný, střídmy, vždycky se Boha bál a od samého začátku nebylo v jeho snažení pýchy, ani lakoty, ani závisti, ani pokrytectví. Vše obětoval, ano nadto i sám sebe obětoval pro spasení duší.*³⁵ A jako druhý Eliáš *horlivě napadl nadmíru rozbujelou nepravost Antikrista a jeho svatokupeckého kněžstva.* Zmíněné projevy však Jakoubek překračuje právě tam, kde výslovně podotýká a zbožně věří, že si Hus vysloužil mučednickou korunu a je živ v nebesích ve společenství andělů³⁶, protože ačkoli *se zpěvem a modlitbou zesnul v Pánu, jeho duch vystoupil podobně jako Eliáš v ohni na nebesa.*³⁷

Blahoslavený mučedník mistr Jan Hus je v Jakoubkově textu pochopitelně postavou nejvýraznější, není však zde zmíněnou postavou jedinou, což připomíná správně mladší norimberský tisk, zatímco jeden z dobových rukopisů přestává na stručné charakteristice *De patientia in persecutione*. Vedle Husa mistr Jakoubek pochopitelně stavěl Jeronýma Pražského, který rovněž zemřel pro vyznání evangelické pravdy a věrně po pomyslném boku Jana Husa, takže se mu dostalo *po smrti povýšení v slávě Boha Otce*. A připomínána je zde Jakoubkem s jistou analogií ke staršímu kultu pěti svatých bratří také nová pětice bratří *blahoslavených v Kristu*, k nimž patří jednak již známé oběti pražských protiodpustkových bouří z roku 1412, jednak student pražské univerzity se svým druhem,³⁸ s nimiž byl učiněn v Olomouci krátký proces již před 8. červencem 1415 a oba našli smrt v plamenech. I o nich Jakoubek spolu s dalšími zbožně věřil, že *byli přeneseni ze smrti do života a jejich život charakterizoval jako čistý, pokorný, dobrovolně skromný, chudý a v duchu evangelia*,³⁹ i když v jejich případě připomněl také důležitou stránku českého milíčovského hnutí, totiž, že jako *věrní křesťané s pokorným srdcem a s vroucí oddaností přechoasto okoušeli nejsvětější svátost*⁴⁰ a po *častém a zbožném přijímání nejsvětější svátosti žili bez pokrytectví a bez přetvářky v pokoře, trpělivosti a pravdě, živě majíce na paměti veskrze chudý, strastiplný a bolestný život našeho Boha vykupitele i jeho potupný kříž*.⁴¹

Mistr Jakoubek ze Stříbra svým slavnostním projevem kostnické mučedníky spolu s dalšími mučedníky Kristova evangelia a kříže „kanonizoval“ v rámci bohoslužebného univerzitního aktu. Sám se však, jak již bylo řečeno, staral také o další popularizaci jejich památky zpracováním a následným šířením Barbatovy husovské pašije nejen v hlavním městě, ale i v mimopražském prostředí, takže v jednom z jejich rukopisů čteme, že adresátem pašije byl např. farář ve Strmilově na historické hranici Čech a Moravy.⁴²

V tehdejšího prostředí jižních Čech vůbec slyšíme o zřetelných ohlasech Husovy úcty. Asi rok po Husově upálení, v čase, kdy Jakoubek ze Stříbra v Praze blahorečil husitské mučedníky, se v rámci anonymního soupisu bludů v okolí Kozího hrádka a Sezimova Ústí setkáme také s tím, že zdejší radikální kazatelé odsoudí každého kněze, *kdo nadržuje s Husem. A říkají také, že Hus více prospěl církvi katolické a vykonal více zázraků, než svatý Petr nebo Pavel, poněvadž oni vše konali tělesně, Hus však duchovně*.⁴³ Roku 1417 nalezneme dalšího jihočeského Husova ctitele v postavě kněze Mikuláše Mníška z Trhových Svin, jemuž byl Jan Hus v jednom z jeho kázání slavným mučedníkem (*gloriosus martyr*), při jehož upálení vyvrcholilo pronásledování dobrých kněží, počínaje apoštoly, přes svatého Vojtěcha, až k Husovým přímým předchůdcům, Milíčovi z Kroměříže a Matěji z Janova.⁴⁴ A konečně ještě 5. května 1418 pohnal papežský auditor Johannes Naso (Náz) k církevnímu soudu píseckého

kněze Jana mimo jiné proto, že ctil mistry Jana Husa a Jeronýma Pražského jako svaté.⁴⁵

Rozvoj Husova kultu v Praze a především v jižních Čechách v letech 1415–1419 lze v pramenné rovině zajímavě doplnit mnoha často již notoricky známými zprávami z prostředí římské církve a kostnického koncilu, jež uvádějí informace, které v domácích pramenech postrádáme a jež potvrzují data nám již také známá. Tak například v žalobách projednávaných na koncilu v souvislosti s jednáním politických špiček českého království, především krále Václava IV., královny Žofie a české šlechty, zazní v souvislosti s protestním listem českých a moravských pánů z počátku září 1415, že právě páni drží odsouzené heretiky za muže dobré a spravedlivé.⁴⁶ V listě olomouckých kanovníků koncilu z prosince 1416⁴⁷ se již vyskytuje konkrétní zmínka o tom, jak někteří kněží *sloužili bohoslužby v kostelích za Jana Husa a Jeronýma Pražského jako za věrné zesnulé, přestože tito byli veřejně prohlášeni za heretiky. Jiní slaví jejich svátky a zpívají Gaudeamus a jiné písně, jako pro mučedníky, srovnávajíce je v zásluhách a utrpení se sv. Vavřincem mučedníkem, a dávají jim přednost před sv. Petrem a ostatními svatými*. V listě kostnického koncilu římskému králi Zikmundovi Lucemburskému ze stejné doby zase čteme o tom, jak čeští wyclifisté církví odsouzené mistry Jana Husa a Jeronýma Pražského *in templis dei pro beatis depingunt, in praedicationibus eos sanctos fore astruunt, in officiis divinis suffragiis honorant, missas ut pro martyribus canunt, et homines blasphemos et haereticos, traditos per sanctam ecclesiam Satanae, veluti coeli cives et domesticos dei colunt et venerantur*.⁴⁸ A své k oběma citovaným zprávám přidává také známý protihusitský polemik Štěpán z kartuziánského kláštera v moravských Dolanech, jenž ve svém obsáhlém díle *Epistolae ad Hussitas* z roku 1417 zaznamenává průběh slavnostní mše v Betlémské kapli (*in cathedrali ecclesiae Hussitarum*), pravděpodobně již při příležitosti Husova svátku, kdy nejmenovaný kněz ve svém kázání před četným davem kněží, laiků i šlechty měl prohlásit, že *ex omnibus martyribus Christi, qui praecesserunt, nequaquam alicuius martyris, sed solius Christi passio passioni Joannis Hussi posset esse aequalis*.⁴⁹ A konečně i soupis bludných článků českých wyclifistů připojený k bule papeže Martina V. *Inter cunctas* z 22. února 1418 obsahuje čtyři články, týkající se české úcty k Johnu Wyclifovi, Janu Husovi a Jeronýmovi Pražskému.⁵⁰

V kontextu řečeného nás může překvapit následná zpráva o tom, že právě v této době, kdy měl být konečně počátkem léta roku 1418 vyslán do Čech papežský inkvizitor a kardinál Giovanni Dominici, nepověřil ho již s českou otázkou dobře seznámený kostnický koncil, ani nově zvolený papež úkolem větším, nežli pouze vymýtit písně, oslavující Jana Husa a Jeronýma Pražského v jejich společný svátek, tedy 6. července.⁵¹ Učený dominikán a papežský

legát do Prahy sice nikdy nedorazil a zemřel jen o rok později v uherském Budíně, i tak nám však zanechal svou neuskutečněnou misi důležitou zprávu, že totiž větší nebezpečí viděl koncil tehdy na straně českých ctitelů kostnických mučedníků v zřetelné aktivizaci laiků, kteří písně Husova a Jeronýmova svátku přijali za vlastní a za jejich zpěvu byli v očích koncilu schopni nepředložených a tedy nevíтанých akcí.

Uvedení protivníci Jana Husa a jeho českých žáků, z nichž jedině Štěpán z Dolan přesně lokalizoval tehdejší místo husovské paměti, nejsou ve svém podání nijak jednotní. V jejich případě to však plyne zjevně z prostého faktu, že totiž v podobě a rázu Husovy posmrtné oslavy nebyli minimálně do roku 1417 jednotní ani sami Husovi ctitelé. Jedni tak podle příslušníků římské strany sloužili zádušní mše za popravené mistry, což by ovšem předpokládalo myšlenku přítomnosti jejich duší v očistci, k němuž jakoubkovské reformní centrum husovské úcty v pražském souměstí již projevovalo značnou nedůvěru a vidělo tak duše Jana Husa a Jeronýma Pražského již přímo v nebeském království. Druzí podle uvedených římských autorů oba upálené chápali v tomto smyslu jako mučedníky, světce a nebeské měšťany, jejichž památku proto podtrhovaly slavnostní mše dosud jen obecného rázu bez konkrétní liturgické specifikace husovského ražení. Zajímavé je rovněž sdělení husovských protivníků o tom, že pro jednu stranu Husových ctitelů snesl Hus srovnání s mučedníkem prvotní církve svatým Vavřincem, zatímco druhým byl jedině Kristův pašijový příběh jedinou případnou paralelou nedávného kostnického martyria Husova. Konečně také uvedená zpráva o Husových a Jeronýmových obrazech v kostelích je pro nás jedinečným dokladem raného využití výtvarného umění ve prospěch rodícího se kultu kostnických mučedníků, ačkoli dodnes nemáme o této nejstarší praxi jediný doklad a můžeme se o ní proto jen dohadovat.⁵²

Nejen v korespondenci římské strany ve zmíněných letech slyšíme v latinském a proto exkluzivním podání zprávy o slavení Husovy a Jeronýmovy památky jejich následovníky. Příslušníci římské církve pochopitelně využívali také média blízká reformní straně, resp. média obecně efektivní, a proto v jejich písemnictví nacházíme jak s prospěchem využívanou formu verše, satiry, stejně jako lidový jazyk. Například ve staročeské veršované skladbě *Slyšte všickni, staří i vy, děti*, datované přibližně rokem 1417,⁵³ najdeme jasně vyjádřenou pochybnost o Husově svatosti pro jeho pouhou lokální kanonizaci v prostředí českých wyclifistů ve verších:⁵⁴

*Také jeho svatým nazýváte,
v tom se velice i jiné klamáte,
neb to nikdy nenie slýcháno,
byť bylo svatým jmenováno,*

*jestližeť jest prvé v diviech poznán,
a potom zdvižen i kanonisován.*

Nedlouho poté zas jiná veršovaná skladba ve staročeském znění v podobném duchu připomínala, že titíž protivníci svaté církve římské:⁵⁵

*Zleť sú sobě vymyslili,
aby Husóv den světili,
Viklefové zde v Čechách.*

A také ještě v počátcích revoluce čteme v tzv. satirickém listě krále Zikmunda ze září 1419, jehož autorem byl Caspar de Lewbicz, ve zcela podobném duchu výtku českým kacířům:⁵⁶ *Jana Husa a Jeronýma a některé laiky zavražděné, jak tvrdíte, pro Kristův zákon, jste zapsali do seznamu svatých a okázale slavíte jejich svátek, zanedbávající svátky ostatních svatých.*

Na rozdíl od výše uvedených pramenů převážně úřední povahy z let 1416–1417, které ukazují vnitřní rozpoležení zemské obce husovských ctitelů v obrazech tápajícího společenství v konkrétních projevech své vlastní komunity, uvedené prameny odlišného rázu z mladšího období ukazují již jasnou profilaci Husova a Jeronýmova kultu v čase předrevolučního husitství, kdy jsou oba mučedníci bez jakýchkoli pochybností řazeni mezi nebeské svaté, jejich oslava je soustředěna ve svátek 6. července a obliba tohoto svátku je právě tehdy již značná.